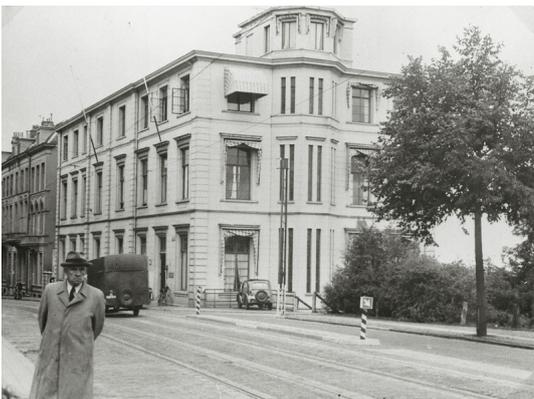

02 Utrechtsestraat 85

Het pand Utrechtsestraat 85 – toen nog nummer 55 – werd in de oorlogsjaren gevorderd door de Duitsers. In het pand was tot op dat moment de telefooncentrale van de PGEM ondergebracht. Het werd in gebruik genomen als *Aussenstelle Arnheim* van de *Sicherheitsdienst/Sicherheitspolizei*.

Hieronder vielen de provincies Gelderland en Overijssel. In de kelders waren cellen ingericht waar opgepakte burgers werden ondervraagd. Het gebouw was daardoor berucht en gevreesd bij de Arnhemse bevolking. Door een medewerker van het Huis van Bewaring werd na de oorlog een lijst van medewerkers van de *Sicherheitsdienst/Sicherheitspolizei* opgesteld, met een karakterisering van hen. In het gebouw was ook de centrale van een eigen telefoonnetwerk van de PGEM. Doordat de Duitsers hiervan niet op de hoogte waren, kon het jarenlang door het verzet gebruikt worden om berichten door te geven. De leider van dit telefoonnetwerk, Ir. Alex Hartman, zat bij de Arnhemse afdeling van de LKP. De Duitsers werd op de mouw gespeld dat de telefoonautomaat voor dit telefoonnetwerk van groot belang was voor de elektriciteitsvoorziening. Dat was een sterk punt en vanaf dat moment mochten de telefoontechnici nog in Kraton komen. Zo kon het verzet haar berichten doorgeven.

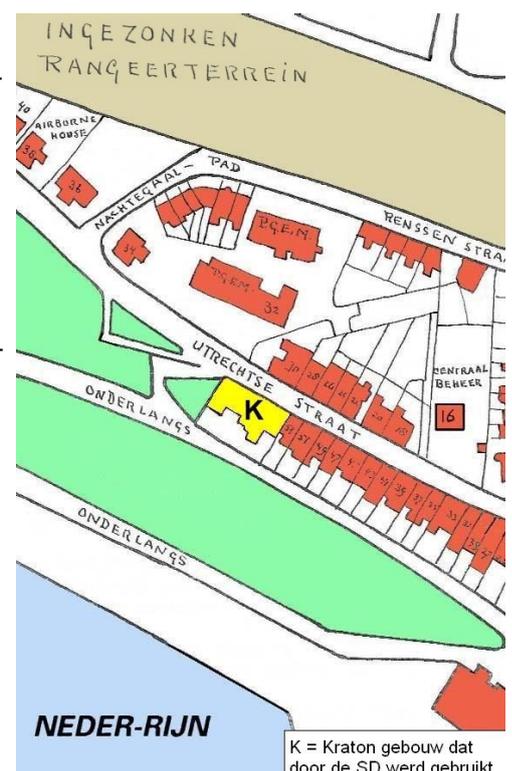

- [Vooroorlogs gebruik van het gebouw](#)
- [Gebruik van het gebouw in de oorlog door de Duitse Sicherheitsdienst](#)
- [Gebruik van het PGEM telefoonnetwerk door het verzet SD medewerkers](#)
- [De Kraton tijdens de Slag om Arnhem](#)
- [De Kraton tijdens de evacuatie](#)
- [De Kraton onderzocht door Engelsen na de bevrijding](#)

Gebouw 'Kraton' aan de Utrechtsestraat 85. (Collectie Gelders Archief / foto dr. R.S. Tjaden Modderman).

Vooroorlogs gebruik van het gebouw

Utrechtsestraat 55a was ooit bewoond door een voormalige koloniale ambtenaar uit Nederlands-Indië en werd daarom de "Kraton" genoemd^[1]. Deze bewoner verhuisde echter na enkele jaren en het pand werd vervolgens in gebruik genomen door de Provinciale Gelderse Electriciteits Maatschappij (PGEM) als telefooncentrale. De Kraton fungeerde niet alleen voor maar ook na de Tweede Wereldoorlog als telefooncentrale van het elektriciteitsnetwerk. Van belang voor het verhaal over de Kraton in de Tweede Wereldoorlog is dat er daarnaast nog een eigen telefoonnetwerk van de PGEM bestond, waarvan de centrale zich in de Kraton bevond.

Plattegrond die de situatie rondom het gebouw van de SD (Kraton) in 1944 weergeeft (Copyright F. van Lunteren, naar een kaart van Th. Boeree).

Gebruik gebouw in de oorlog door de Duitse Sicherheitsdienst

Utrechtsestraat 55a was tijdens de oorlogsjaren berucht en gevreesd. In een deel van dit gebouw, bevond zich een hoofdkwartier van de Sicherheitsdienst (SD). De SD koos dit pand uit als kantoor voor haar Arnhemse afdeling, de zogenaamde *Aussenstelle Arnheim*^[2], en liet cellen aanleggen in de kelder om opgepakte burgers te ondervragen. Personen in Gelderland en Overijssel die werden gezocht en Gelderse en Overijsselse joden werden naar dit kantoor gebracht voor verhoor. Dat de SD hier liever geen pottenkijkers bij kon gebruiken was duidelijk. Het aanwezige PGEM personeel moest daarom het pand verlaten.

Gebruik van het PGEM telefoonnetwerk door het verzet

Vooraf het eigen (interne) PGEM-netwerk was van groot belang voor het verzet, en het beheer hiervan stond onder leiding van Ir. Alex Hartman. De plaatsvervangende chef van de telefoondienst van de PGEM tijdens de oorlogsjaren, ing. J. Hindriks, herinnerde zich later:^[3]

“Voor de oorlog hadden de militairen ook een eigen telefoonnet, maar dat wisten de Duitsers natuurlijk ook. Zij wisten echter niets van het functioneren van ons net, want dat systeem is in Duitsland onbekend. De rijkstelefoon werkte al gelijk niet meer, maar in een in hun ogen bescheiden kantoorautomaatje zagen de Duitsers geen kwaad.”

Hartman, die bij de Arnhemse LKP-verzetsgroep zat, en Hindriks wilden dan ook niets weten van het moeten verlaten van de Kraton door de PGEM-medewerkers. Hindriks:^[4]

“Later, bij de vordering van het gebouw Kraton door de SD, kregen ze pas lucht van het functioneren van ons eigen net. Ze wilden de telefoonautomaat ook uit het eigen gebouw hebben, want ze vonden dat in en uit lopen van ons maar wat lastig. Wij konden ze duidelijk maken dat ons hele elektriciteitsnet aan de automaat hing. Dat was een sterk punt en vanaf dat moment mochten alleen telefoontechnici nog in Kraton komen.

Weer later, in afwezigheid van mijn chef, moest ik voor een forum van wel tien hoge Duitse militairen verschijnen om in het bijzijn van twee PTT'ers^[5] te vertellen waarom de telefoonautomaat niet verhuisd kon worden. Ik kon aannemelijk maken dat een dergelijke verhuizing wel een half jaar zou kosten en dat gedurende die periode alles, dus ook de elektriciteitsvoorziening, plat zou komen te liggen. De PTT'ers konden mijn verhaal onderstrepen en dus verdedigen en zo bleef de automaat in Kraton in bedrijf. (...)

Tot het einde van de oorlog is alles goed gegaan. Onze monteurs onderhielden de verbindingen in de hoogspanningsruimten, want die moesten natuurlijk wel intact blijven. Zelfs na de evacuatie van Arnhem hadden we nog telefoonverbindingen via de veldtoestellen.”

SD medewerkers

De *Aussenstelle Arnheim* van de SD stond onder bevel van *SS Hauptsturmführer* Thomson, die echter wegens ziekte vaak afwezig was. *SS Obersturmführer* Huhn had daardoor meestal de leiding, maar liet zich eveneens weinig zien. Er waren aparte afdelingen voor het ondervragen en arresteren van joden, communisten, saboteurs en andere verzetslieden. Vanaf april 1944 werden joodse arrestanten niet meer naar *Aussenstelle Arnheim* gebracht, maar naar *Aussenstelle IV b 4* van de landelijke SD dienst die was gevestigd in Velp. Een aantal medewerkers van *Aussenstelle Arnheim* waren zogenaamde Rijksduitsers. Dit waren Duitsers die al enige jaren in Nederland woonden en daardoor konden worden ingezet bij de verhoren.

De vierentwintigjarige Philippe X. Olivier uit Nijmegen was tussen april 1942 en augustus 1944 werkzaam in het Huis van Bewaring in Arnhem en stelde in februari 1945 op last van de politieke recherche in Nijmegen een lijst op van het SD personeel in Arnhem. Zo schreef hij over *SS Oberscharführer* Mack die was belast met het doorsturen van arrestanten via Kamp Amersfoort naar Duitsland:^[6]

“Jong of oud, ziek of gezond, dat kwam er bij hem niet op aan. Hij stuurde alles naar Amersfoort en dan werd het daar wel verder uitgezocht. Hij werkte met de leuze: “Es gibt nur ein Weg....Amersfoort.” Dit vond hij zelf prachtig en wij hebben het tientallen malen moeten aanhooren. Hij verhoorde altijd in het Huis van Bewaring op de Regentenkamer, maar heeft bij mijn weten niemand mishandeld. Hij nam de personalieën op en stuurde alles en iedereen naar Amersfoort.”

Walther Beck, de chef van het Sonderkommando, was volgens Olivier

“intens gemeen en achterdochtig en had volgens zijn eigen zeggen ‘medelijden’ uit zijn woordenboek geschrappt.”

Beck was een ober geweest en had voor de oorlog al lange tijd in Nederland gewerkt.

“Zoodoende was hij de taal vrij goed machtig. Hij vond het prachtig als een groep Nederlanders doodgeschoten werd. Dat, zeide hij, moesten ze maar meer doen, dan leerden wij het wel af.”

Er was één medewerker bij, Hoffmann, waar Philippe Olivier nog enige sympathie voor had:

“Dit was de geschiktsten man van den geheelen SD. Iedereen zei dat altijd en hij stond ook als zoodanig bekend. Zoowel tegenover de arrestanten als tegenover ons was hij altijd voorkomend en beleefd. Hij deed voor een gedetineerde alle mogelijke moeiten om hem weer op vrije voeten te krijgen. Op dezen man is werkelijk zeer weinig aan te merken geweest. Het is ons altijd een raadsel geweest hoe hij bij den SD verzeild is geraakt.”

De Kraton tijdens de Slag om Arnhem

De Britse luchtlandingen op 17 september 1944 zorgden voor veel opschudding in het SD kantoor. Tegen de avond besloot het voltallige personeel de benen te nemen, met meeneming van alle aanwezige arrestanten. Enkele dossiers werden vluchtig in brand gestoken om te voorkomen dat ze in vijandelijke handen zouden vallen. Martien Bokhoven, destijds met zijn vader woonachtig aan Utrechtsestraat 38, had vanaf zijn huis uitzicht op het pand van *Aussenstelle Arnheim*:[\[7\]](#)

“Zondagavond omstreeks zeven à acht uur hebben de Duitsers hun hele archief daar in de kelders verbrand en de mensen die daar nog gevangen zaten werden in een truck geladen en weggevoerd en het hele S.D. apparaat verdween iets later ook in de richting van het station.”

Later die avond werd het gebouw kort doorzocht door C Company van het 2nd Parachute Battalion onder leiding van majoor Victor Dover op aanraden van een Nederlandse gids.[\[8\]](#) De heer A.H. Becker woonde aan het Nachtegaalspad 11 en zocht met zijn gezin een veilig heenkomen in de kelders van het Kraton gebouw toen C Company in een vuurgevecht verzeild raakte:[\[9\]](#)

“In de periode van 17 tot en met 24 september bevonden wij ons met 45 anderen in de schuilkelder onder het gebouw van de P.G.E.M. aan de Utrechtsestraat. Hier zijn wij de eerste dagen tot ongeveer dinsdagavond enige malen van bezetter gewisseld, doch het is niet mogelijk u legergroep en onderdeel op te geven. Zij kwamen met jeeps en opvouwbare fietsen, terwijl dinsdagmorgen een groep van 8 man tegen de westelijke muur van de P.G.E.M. gedurende ruim een uur heeft stand gehouden tegen de overmacht alvorens zich over te geven. Daarna werden de gemaakte krijgsgevangenen tijdens de gevechten hierheen gebracht, ontwapend en doorgevoerd.

In de schuilkelder en het gebouw van de P.G.E.M. was de telefoonlijn (diensttelefoon P.G.E.M.) nog intact waarvan regelmatig gebruikt werd gemaakt voor doorgeven van berichten.”

De Kraton tijdens de evacuatie

Toen de Arnhemse bevolking het bevel kreeg om te evacueren moesten ook de burgers in het Kraton gebouw de stad verlaten. Het SD kantoor werd alleen nog bezocht door telefoon technici van de PGEM, die ook lid waren van het verzet. Via de diensttelefoon onderhielden ze contact met de PGEM centrale in het inmiddels bevrijde Nijmegen en konden zo de geallieerden allerlei berichten doorsturen. Een aantal van deze berichten hadden in oktober 1944 betrekking op Operation Pegasus I – een grootschalige ontsnappingsoperatie waarbij 128 ondergedoken Britse en Amerikaanse piloten en soldaten en 10 verzetsmensen in de buurt van Renkum met bootjes over de Rijn naar bevrijd gebied werden geëvacueerd.

De Kraton onderzocht door Engelsen na de bevrijding

In april 1945 werd Arnhem bevrijd door de Britse 49th 'West Riding' Infantry Division. Utrechtsestraat 55a werd daarbij uitgebreid onderzocht door een patrouille van het 2nd Battalion The Essex Regiment onder leiding van luitenant Willis. Het doorzoeken van de Kraton werd ook gefotografeerd. Na de oorlog werd de panden aan dit stuk van de Utrechtsestraat hernoemd. De Kraton zou voortaan huisnummer 85 dragen.

[1] Wikipedia: Kraton heeft op Java twee betekenissen, die van paleis en van een bestuurlijk onderdistrict. Kraton refereert dus aan koloniale banden met het voormalige Nederlands-Indië van een eerdere bewoner.

[2] Onder de *Aussenstelle Arnheim* ressorteerden de provincies Gelderland en Overijssel.

[3] 'Eigen telefoonnet in de oorlog', *Nuons. Personeelsblad van NV Nuon*, jaargang 2, 6 mei 1995 . Blz. 6.

[4] Ibid, 6-7.

[5] Wikipedia. PTT = Posterijen, Telegrafie en Telefonie: het voormalige staatsbedrijf dat zorgde voor de postbezorging en het telefoon- en telegraafverkeer in Nederland. De verschillende onderdelen van de PTT zijn inmiddels zelfstandige bedrijven, te weten de Postbank, de KPN en TNT Post. Geraadpleegd op 16 juli 2007.

[6] F.P.M. Prick, *Lijst van personeel van de Sicherheitspolizei Arnhem, opgegeven door Philippe Xavier Olivier, oud 24 jaar, ambtenaar van het Huis van Bewaring te Arnhem, wonende Groesbeekscheweg 157 Nijmegen, zoals dit hem bekend was over de periode April 1942 tot en met half Augustus 1944*. Nijmegen, 9 januari 1945. Gelders Archief, collectie Tweede Wereldoorlog, inventarisnummer 281.

[7] Brief Martien Bokhoven aan Theodoor Boeree, 20 november 1952. Gelders Archief, Collectie Boeree, inventarisnummer 18.

[8] Brief H. Buhrs jr. aan Theodoor Boeree, 27 oktober 1952. Gelders Archief, Collectie Boeree, inventarisnummer 18.

[9] Brief A.H. Becker aan Theodoor Boeree, 30 oktober 1952. Gelders Archief, Collectie Boeree, inventarisnummer 18.